

Werk

Titel: Nachtrag: Andrea Steier

Ort: Erlangen

Jahr: 1916

PURL: https://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?345572629_0035|log62

Kontakt/Contact

[Digizeitschriften e.V.](#)
SUB Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen

✉ info@digizeitschriften.de

ANDREA STEIER.

Il casti de Riom.

(Il Pelegrin, X Annada, Nr. 8, p. 128.)

Sella collina sot Riom
Veist 'na ruigna sa dulzar,
Gl'è Retia ampla, en casti,
T'gi bler savess at relatar. —

Anticas èn las sias restanzas
Digl prenza Retus vign chinto,
T'gi chel igl vegia biagia;
Dumella onns òl passanto!

Dei siva Retus cò avdavan
Igl castelans romans paiangs,
T'gi s'òn cugl pivel couvertia
Tras la missiung de bungs cristiangs.

Savenz tirangs cò abitavan
Crudevels, loschs e noschs regents,
T'g' igls concastgangs persequitavan
Tras ladarnetschs fitg permanents.

Cugls sies trabants, cun si' sbraglia
Ferm dominavigl igl paeis
Igl pros ed èrs, la grond' canaglia
Zinzlav' an tocs sut igls sies peis.

Catschevan tot la si' muaglia
Sen prada estra, tras igl fagn
E pover chel, tgi sa sduaglia
Per la bultgier giu digl sies bagu.

Blers viandants da vigl passavan
Tras nossa val, tras noss Sursès.
Cants aint igls mangs digls sbirs
 crudavan
Da sé Nallac anfignen Ses! —

Sbluttos da tots daners els nivan,
Mess an fermanza, an parschung,
Ed igls paraints sbursar pudevan
Per acquistatar dalibraziung.

Ma agls castis er schmanatscheva
Savens en privel starmantous;
Partgé igl pivel sasa niva,
Sa revoltava furios.

Da taimps privlous e noschs ra-
 schungan
Igl vigl rampar, igl ferm portal,
Scu er la veia suterraua
Giu digl casti tar igl ual. —

Sen violenzas e burascas
Suondan taimps de pasch(s) e pôss
Sot la regenz' episcopala
È curtg' igls Rets s' òn libeross.

An Retia ampla oss' avdavan
Igl omens libers, populars
Sen' gl nobel Banadetg Fontana
T'g' è cunaschia da tots scolaris.

Igl taimps d'ambrogl oss suan-
 davau
Sbuond igl vigl, clamond ple dretgs
Pigl pivel tgi s' emanzipava
Digl vigl tagl nov cugls sies daletgs.

La Retia ampla oss calava
Ded esser sedia da regents
Angal per forza cò avdavan
Savenz a ferm igls delinquents.

Anc tschentaners er cò rastavan
Batgett' ed actas digl noss cres.
Anfignen tg' en destign crudevel
Dasfatg ò' gl bel casti d' Sursès.

Da totta pompa e grondezza
Angal igls meirs veist sa dulzar,
Asil de sprers, tulangs ed evlas,
Ma tschentaners pon anc cuzzar!

Ensatge sur digl Startet ed igls tschantamaints della Quideia da Surses,
stamos sen cumond della Tera 1716.

Referat, tignia da pres. Andreas Steier, tar la redunanza della Romania a Casti,
igls 22 de Set. 1912.

(Igl Ischi XIV, p. 47—74.)

[p. 47] Conform sies statut o la „Romania“ betg aungal igl intent da mintigneir e promover igl lungatg rumantsch, bagn er da cultivar igl spiert, l'istoria e litteratura digl noss pivel. Parchegl vaia ma resolvia da delucidar curtamaintg igl Startet da Surses.

1. Igls tschantamaints d'en pivel en en spighel digl sies pansar, della sia oteza religiosa e morala. Uscheia pon er igls Startets vigls da Surses neir consideros scu en bung toc istoria digls dus hodierns cirquits Surses ed Alvaschagn.

Avant tgi tratar igl Startet sez, lainsa pruar da porscher ena curta survista dellas relaziungs politicas e sozialpoliticas, tgi rigivan ainfer igls terms della giudicatura viglia da Surses all'antschatta digl 18 avel tschentauer, curatgi igl Startet è nia codifitgia.

Igls noss perdavants levan esser sez signours e patrungs ainten l'atgna tga. Igls Criminals ed igls sies members — las Pleivs — eran facticamaintg [p. 48] quasi inlimitos suverans sen igls sies territoris. Igls dretgs della legislatura, execuziung e giudicatura stavan an sies mangs. Igls singuls Criminals (Hochgerichte) eran veiramaintg pitschnas republicas suveranas, alliidas tras igl liom dellas leias Grischungas per schurmetg da sia independenza.

2. Gio dei avant l'antschatta digl 18 avel tschentauer furmavan las hodiernas vischnancas „Alvaschagn, Casti, Mon, Salouf, Parsonz, Riom, Cunter, Suagnign, Tinizong, Rona, igls Mulegns e Sour“ egn digls 11 tribunals della Tga da Dia, igl tribunal u la Quideia da Surses.

Igl tschepp digl tribunal da Surses niva furmo dallas 5 pleivs, las 4 pleivs-soura e chella sot. La davosa sa componiva dallas vischnancas Mon e Casti cun Alvaschagn e Prada. (Pi da vigl eran Casti, Alvaschagn e Prada ansemen en sulet cumegn.) Mon niva considero scu $\frac{1}{3}$ della pleiv da Casti. Las 4 pleivs-soura eran:

Tinizong, componia dagls cumegns *Tinizong* $\frac{2}{3}$, *Sour*, igls *Mulegns*, *Livizung* e *Rivan* $\frac{1}{3}$.

Suagnign, — sainza fracziungs.

Riom, consistent or digls dus cumegns *Riom* $\frac{2}{3}$, *Cunter* $\frac{1}{3}$.

Salouf, cumpigliva *Salouf* cun $\frac{2}{3}$ e *Parsonz* cun $\frac{1}{3}$.

Igl svilupp dellas fracziungs dellas singulas pleivs tar sia hodierna independe(e)[n]za politica ed economica vo anavos sen tschentaners e porscha [p. 49] en retg material istoric, ena gronda istoria persasez. „Anc oz e chella starsada betg dapertot perfetga, uscheia on p. ex. igls dus cumegn politics della viglia pleiv Riom (Riom e Cunter) anc oss las ples dellas sias pastgiras ed alps an cuminanza — individeidas. Angal tgi oz sa nomna chella viglia assoziaziung betg ple cumegu u pleiv (Nachpurschaft), sondern „corporaziung della Vall-Nandro“.

(4.) [3.] La soura inditgida proporziung (da $\frac{2}{3}$ ed $\frac{1}{3}$) tranter la capitala e las sias fracziungs niva applitgida an repartond obligaziungs e dretgs, gravezzas ed antradas, scu sa dava ord la vendita digls uffezas an Vuclegna ed oter ple. Anc oz vign usito chella proporziung an repartond la gravezza digl mantignamaint della familia „Huber“ tranter las viglias pleivs da soura e las sias fracziungs. Igls Hubers eran esters e probabel toleros ainten las pleivs-soura sot la condiziung, tgi surpeglian la carica da „cutschs“. Stuvond Suagnign rancanoscher sen fundamaint della lescha da 1839 dus Hubers forestiers invasonts scu vaschigns, on las otras treis pleivs cun las sias fracziuns reverso sen ratschertga da Suagnign a chella pleiv, tgi ellas viglian gidar mintigneir chella familia an cass da basigns — probabel cull'idea, tgi comembers da tala familia vignan adegna a supleir igl post da cutschs per la tera. Facticamaintg on las pleivs anturn la fegnu digl 1840 biagia a Suagnign-Legsch la tga [p. 51] digls „cutschs“, anc oz abitada da Hubers, igl mantignamaint della cala familia o custo blers dauers a Surses. La tga digls cutschs e las ruignas digl vigil casti da Riom en la suletta facultat immobili della „Tera“. — Avonda da chegl —

4. Las 5 pleivs sadividivan an 2 criminals: igl criminal della Tera, cumpigliond las catter pleivs-soura ed igl criminal da Casti furmo dalla pleiv-sot. Alla testa da tots dus criminals stava igl Quia da Surses. El dirigiva e manava igl criminal della Tera scu er tots truamaints grevs e da malafezi a Casti ed a Beiva. — Cass grevs criminals cun pagna da mort, galera, parschung u exiliaziung crudavan sot la batgetta digl „malafezi“. Niva comess en delict sen terratori da Beiva-Marmorera, veva igl delinquent da neir farmo dalla gisteia da Beiva. La santentzga niva fatga sot la batgetta digl Quia da Surses, igl cal cumpariva cun 2 giros — igl sucurs ed igl ghebel della Tera. Ansemen cugl criminal da Beiva niva alloura giuditgia. La falla da sanc, la falla carnala, las martgas e $\frac{2}{3}$ della falla della pasch incassava igl Quia da Surses, duront tgi la falla d'ingiurias ed $\frac{1}{3}$ da chella della pasch appartigniva agl mastral ed agls sies signours da Beiva. Igl sucurs da Beiva era obliia da compareir tar cass da malafezi an Surses ed er, curatgi el niva dumando da Surses an cass criminals e civils.

La melissa da Beiva-Marmorera serviva sot la bandiera da Surses alla patria, duront tgi politica [p. 52] maintg appartigniva Beiva-Marmorera agl ot — Tribunal da Ramuosch ansemen cun Avras. Beiva viveva betg siva igl Startet da Surses, sondern possedeva agens tschantamaints, tgi dateschan gio da 1614.

5. Igl criminal da Casti veva ple conecziung cun Surses tgi igl cumegn Beiva-Marmorera. Igls da Casti vivevan siva igl Startet da Surses, dellas cater pleivs-soura, e vevan er la furtga an cuminanza cun Surses. La furtga sa catava segl mot da Vazno dasper la veia imperiala dafor Burvagn, noua scumainza la stretga digl Crap-Ses. La davosa scavazzada agl plang da Vazno e exequeida 1800.

An cass criminals grevs veva il Quia cun igl sucurs da Surses da sa render a Casti per far ansemen cugl criminal dallo santentzga. Igl criminal da Casti veva igl appelaz a Surses. Reats da malafezi, tgi nivan comess segl terratori da Casti, vevan da neir giuditgias dagl criminal da Surses ansemen cugl sucurs da Casti.

Alla testa digl criminal da Casti stava igl Landamma, igl cal niva elegia ansemen cugls sies giros dagls vaschigns da Casti, Alvaschagn e Mon. Igl criminal u la pleiv da Casti veva er igl dretg d'atgna votaziung (ein eigenes Mehren zu führen) exepziuno affars da pi gronda importanza. Dallas dus vousechs, tgi igl tribunal da Surses veva sella Dietta, veva Casti egna, digls dus deputos (Beiboten) tarmatteva Casti mintg'oter onn egn, loter las 4 [p. 53] pleivs da Surses. Erigl previa augal en delego digl tribunal da Surses, schi ramplazzava igl Quia la Tera.

Las relaziungs tranter la Tera da Surses, las 4 pleivs da soura d'ena vart e la pleiv-sot e Beiva-Marmorera da lotra vart eran complitgidas e sansiblas ed on do occasiung tar bleras carplinas, scu ena cantitat da convenziungs e santentzgas ainten igl archiv circuital da Surses dattan partetga. Cant aversiung, tgi talas differenzas pudevan schendrar, mossa igl sequent exaimpel. 1711 vevan las 4 pleivs da soura ena questiung cun Casti perveia digl manar las marcanzeias an roda e perveia da dazis. Igls 10 Sept. 1711 en comparias var 100 Sursetters armos a Casti ed on sfurzo igl Landamma Duno Bevalaqua da sotascriver cunter sia viglia en act scu igls Sursetters levan, sot la schmanatscha, tgi cass da betg affidimaziung igls vigna schfratgea aint las fanestras.

6. Igl Landvogt u Quia da Surses niva elegia dagls suverans digl Tribunal, dagls fegls della tera. Igls forestiers ed invasonts — cumpros aint augal d'ena pleiv u da lotra — vevan nign dretg da vuschager u da neir elegias ainten uffezas digl tribunal. Conclus digl cumegn-grond da 1735, protocoll vigl da Surses.

Mintga 4 onns sa redunavan a „Curtginagl“, Salouf, igls fegls della Tera, ena deputaziung della pleiv da Casti ed egna digl criminal da Beiva la [p. 54] dumengia siva s. Gira per far l'elecziung da dus Quias; mintgign d'els restava 2 onns an uffeza. Agls votants da mintga pleiv veva igl Quia da paer ena baregl vegn-vuclegna, ena condiziung adatada d'alterar spiert e nerva digls noss babungs, usche tgi igl postludium della tschantada eran savenz baruffas cun testas sancanadas.

Igl dretg da proponimaint da Quia geva an roda sen las pleivs e fracziungs; igl inharent da chel pi ot uffeza della Tera era obliia da funcionar sez e betg sa lascher substitueir; conclus da 1724.

Remarcabel, tgi igls giros da criminal nivan elegias a Suagnign e zvar mintg'onn 4, da mintga pleiv da soura egn sen en trienium, da S. Mitgel (29 September). Conform Cap. 5 digl Startet dueva la gisteia penala an cass da Criminal e da Malefezi consistier or da 12 giros dellas 4 pleivs da Surses e 6 digl sucurs (Zusatz), 3 della pleiv-sot e 3 digl Tribunal da Beiva. An cass civils vevan da seser 8 darscheders. Tenor Cap. 6 veva an cass da Malefezi igl domber digls giros dad esser complet incondiziunadamaintg, duront tgi an fatgs criminals e civils pudeva igl bung mez digls darscheders far la santentzga cun cuntantenscha dellas parts.

Fatgs da nateira civila nivan daliberos dalla Soprastanza dellas singulas pleivs. La Soprastanza consistiva or digl Mastral ed 8 giros. Scu Soprastanza della pleiv niva considerata chella digl li prinzipal. Ma er fracziungs vevan sulettas (scu p. [p. 55] ex. Mon) u 2—3 ansemen (Rivan-Iivizung, ils Mulegns e Sour) igls sies agen Mastral e giros. Questiungs civilas cun manc valour da 20 fl. nivan daliberadas inappelabel della Soprastanza digl li. Per valetta da ple tgi 20 fl. pudeva neir appelo e zvar tar la proxima pleiv an terma peremptoric dad 8 deis, (Cap. 10 ed 11). Tar la santentzga digl appelaz duevigl restar e betg neir requeria tar la Leia u tar otras gisteias sot penna da 100 carungas, dad incassar sainza grazia e dar alla Tera.

Igls noss babungs na levan navot lascher trer sias causas e differenzas internas avant decasteris esters, en spiert, tgi sa fo anc oss valeir sez antaifer igls cumegns, tgi tachertgan per regla da luier sez differenzas, tgi neschan. Santentzgas civilas nivan affidimadas dagl Quia cugl bol della Tera — er schi el veva betg coopero londerve — en act da legalisaziung. Igl sagial della Tera cumpara gio 1396.

Santentzgas civilas dellas pleivs savessan neir deluzidadas an gronda quantitat, repassond igl material digls noss archives. Noss iagn pero ans cuntentar cun dus exaimpels or digl taimp pi nov.

Ainten igls 1830 o la pleiv Suagnin plans cunter la pleiv Riom sen coninter(r)essenza ved mineralas ainten la Vall-Nandro tar la proxima pleiv „Tinizong“. La pleiv Riom o sessour appelo cunter la decessiung della soprastanza da Tinizong tar la pleiv u igl civil da Casti; la pleiv Salouf veva la [p. 56] fracziung Parsonz ainten ena tscherta coninteressenza ainten la causa, parchegl la pleiv da Casti. Da chel taimp existiva scu davosa e superioura istanza — igl appellaz a Coira, gisteia cantonala, noua chella causa o gia igl sies davos li. Igl tgapetel dellas 100 carungas falla veva nigra forsà plè.

Igls davos digls 1830 o igl mastral da Salouf gia davos dretg dus onns en tgalval questionabel tranter igls Amilcars da Lausch ed igls inharents della „Schmelza“ agl Crap-Ses. Tal tgalval seia dus onns betg sto duvro. Igls civils dellas pleivs sa vulvevan an cass dà nateira pi diffizila tar consulents da dretg, ainten la davos menziunada causa o gia funcziuno scu consulent Quia Giatgen Battaglia da Parsonz, igl bab digl noss otrev. Mon. Arz-Uestg Battaglia. Avonda da chegl. — Anavos tar igl „Startet“.

Igl Startet.

7. Igls Startets vigls da Surses en nias revedias e surdos alla stampa igl onn 1716. Igl 10 Matg da chel onn en compareidas deputaziungs da mintga pleiv, er da *Casti*, a Cunter tar la solemna confirmaziung ed angira-maint segl nov Startet. Mintga pleiv o scu giurisdicziung civila obtignia en exemplar della cupeia tudestga stampada a Bonadoz 1716.

Igl tribunal da Surses possedeve gio dei avant agens Startets Igl pi vigl exemplar an scretg, tgi exista anc, detescha digls 1637. Ma Surses era gio [p. 57] digl taimp, tgi stavan sot igl Uestgia da Coira, an possess da Startets, paretga da chegl ans dat ena santentzga da 1550. Igls da Surses vevan plans, tgi chels da Casti seian nias sen nonlubeida moda an possess d'ena cupeia digl Startet e vegian er raschet sainza saveir e consentimaint d'igls da Surses en sagial, schibagu tgi els vegian fignen adaco vivia adegna ansemen cun las pleivs-soura.

Cuntign digl Startet.

(9.) [8.] Igl Startet da 1716 cumpeglia 81 artetgel. Gl' e gio fatg menziung da varsacants artetgels da nateira criminal e civil processuala. Chellas determinaziungs en dalunga dumbradas se, circa 13 aint igl iudex.

Agl cumond digls ghebels — chel della Tera ed igl ghebel civil, — duess neir obadia sot consequenza digls costs, tgi ocoran a cass tgi igl dretg sto neir tratg se per instgisada assenza d'ena part: pero tgi la visada seia fatga avant Ava-Mareia, reselvont an cass da malafezi u da tgosas da gronda importanza, tgi gessan cunter igl general digl cumegn.

Eccezia po neir an fatgs civils e da criminal pi lev: igl ters grad (savregn incl.) e dalla parantella cumprada anfign cusregn cremaa (cumpro). Equal paraint a tottas dus parts eccepescha betg; vala per darscheder e pardetga. Mers pon betg giuditgier sur fitavels, dagls cals els on per ple tgi 40 fl. fons a tschains u a mesas per chella valetta. An fatgs da malafezi e excludess er igl 4. e 5. grad.

[p. 58] Esters, tgi votan duvrar la nossa gisteia, on da tschantar siertat per igls costs, pero betg comembers digl tribunal u Oberkeit giuditgond. Chel tgi avant la batgetta digl dretg scumanzava en stgandel cun parolas cunter l'onour d'en darscheder u d'en oter onorevel om, chel crudava an ena penna da 6 pfonds a mintga giro e 12 agl Quia, igl pf. a 2 baz (= 23 rps.); avant igl civil agl mastral ed agls quias-cumegn 5 baz ed a mintga giro 10 crezzers.

I vign rachinto, tgi en stroler, lompazi, i deian, da Surgot, veva mintgatant da compareir per legn u l'oter surpassamaint digls tschantamaints avant igl criminal. S'absantont el eneda siva d'en castiamaint dalla sala della gisteia, vegia el segl isch sanastro no en lap della valada, demussond usche en sprezz alla gisteia, la cala tgosa seia angal nida observada d'en sulet giro, tgi o dalunga relato agls sies condarscheders. Senchegl e igl fallonder nia censuro stagnamaintg. Darvond ad el chella disposiziung, vegia el remartgea alla gisteia: „Usche igls mies darscheders pardez il giast“.

Casteis vevan da neir paeas $\frac{1}{3}$ cun daner blott e per $\frac{2}{3}$ metter impegn. Partge er metter impegn per fallas? Gl'e bagn da suponer a muteiv, tgi igl daner era rar. Da chegl dareivigl forsa, tgi la Tera veva veano bagn. Igl nom pro della Tera u er della Tera scuntrainsa an blers lias.

Ainten igl archiv digl noss cirquel catainsa igl [p. 59] Commentarius da Johann Frölich de Frölichsburg 1733, 5. ediziung, instrucziung pigls darscheders da giuditgier tenor igl Rughel giudizial da Carla 5 imperatour; chegl lascha concluder, tgi an mancanza da determinaziungs executorias tar igls puntgs penals digls tschantamaints igls noss perdavants sa gidavan er schon cun commentars.

Igl Startet cuntigna daplé determinaziungs da totta nateira, determinaziungs, tgi en oz cuntignidas ainten igls noss codeschs da lescha civils: Dr. civil, Dr. d'obligaziuns, lescha da stema e concurs ed o. pl. ., puntgs da lescha da nateira poliziala e penala, determinaziungs da regulativs comunals ed anc otras. Igl Statut era igl sulet codesch da lescha digls noss vigls. Els vevan gost d'amprender a canoscher la sia lescha e de facto er la cunaschevan. Bagn diversas translaziungs rumantschas digls Startet, tgi sa catan anc oz siva prest 200 onns veano an nossas familias,

dattan pardetga da chegl, tgi sa davan totta fadeia da translatar exactamaintg igl tudestg. Daple vasainsa, tgi igl pivel pigliva veiva part ved la giurisdicziung. Mintgamai tgi ena gisteia veva scrutino e fixo ena santentzga, niva chella averta an preschentscha dellas parts e d'en grond pivel, tgi sa redunava a tadlar la santentzga, usche rachintan anc igls noss vigls.

Schi nous crivlagn igls 81 tgapetels digl noss Startet, pudainsa per noss schmarvegl constatar, tgi ainten igls mellas paragraphs, tgi igl suple-[p. 60]schan on betg anc gia plaz tots 81 tgapetels. Avant ensatge onns o gia li avant la regenza en recurs tranter proprietaris digls colms da Sblox — sur igls Mulegns ed igl cumegn digls Mulegns, schi nous sbagliagn betg — perveia digl bual dellas tgoras digl Mulegns, tgi gevan taimp da premaveira sen igls nominos colms a bual. La regenza o sen basis digl tgapetel 30 digl vigl Startet da 1716 cunaschia, tgi igl bual da premaveira segls colms seia an Surses prohibia tenor igl Startet. Anc ples tgapetels en per nossa idea anc oz an vigour, usche chels tgi tschantschan digls passagis tras bagns esters, igl far tganvol. Igl far tganvols tras èrs vign ozande betg tgunsch noanavant; pitost portigl la mess madeira anturn en èr betg madeir, tgi far en tganvol, e bagn è normo ainten igls tgap. 36 e 37 versa igl passagi tras bagns betg sflurias, tgi possa neir fatg tganvol er tras èrs. Noua tgi igls hodierns cumegns politics n'on betg tras regulativs da prada ramplazo las determinaziungs digl Startet — e chegl e igl ple betg davanto u bagn angal an sentimaint da chel, existen chels puntgs inviolos an vigour — er scu usit digl paeis pratitgia da vigl anno. Er usche tgap. 38 puncto igls „clamagniungs“. Sarar chels sot penna.

Noua tgi igl Startet reglescha tgosas internas dellas pleivs — scu las menziunadas — e l'execuziung stat an mang allas pleivs, vasainsa, tgi chella n'è betg stada digl tot bunga. Betg angal [p. 61] agls Mulegns existiva anc all'antschatta digl preschaint tschentaner bual da premaveira, er utro. Ainten la Vall-Nandro en igls buals nias dismiss segls Vadostgels da stad e d'aton pir 1903. La mig'ra lescha an mang d'en schlet exectour vala navot.

(10.) [9.] I so betg esser nossa tgosà da voleir delucidar tgapetel per tgapetel. Nous lagn aunc trattar varsacantas partiziungs, tgi tocan ansemen da nateira, per usche far ancunaschaint anc migler igl spiert cultural digls noss atenats.

Bagn igls amprens tgapetels trattan igls surpassamaints ved la veta digl conearstgang, an spezial baruffas, sasdem. Igl relativs artetg. portan igls sequents tetels: Da trer igl cuntel oder otras armas, davart bastunar sainza sanc ed era faschond sanc, digl bastunar cun crappa oder oters instruments, non se anclei niginas armas, davart purtar armas scumandadas,

da piglier parteida e bastunar egn, curatgi el fiss tignia, davart igl far sierar, davart igl dar sur siaranza oder romper la pasch. Igl spiert dellas soura inditgidas disposizung lascha concluder, tgi igls noss bunggs vigls eran tgunsch disponias tar baruffas, franca tradiziung. Chegl para er l'instituziung digl clamar or las „martgas“ da compruar. Igl Ghebel della Tera veva tar purdananzas e festas grondas scu tar la tschantada a Salouf e Beiva da compareir segl li a clamar or las „martgas“. Gion Mareischen, catsche[p. 62]der, a Riom, igl vigl Ghebel della Tera, en frar da mia basatta, rachintava, tgi el geva giud la tgatscha or della Vall-Faller agls Mulegns da s. Franzestg a clamar or las „martgas“, dalla purdananza dallo. Sias fegl Baltermia, — oz anc vivent, *1826, citescha las martgas usche: „Igl Landvogt della tera fo clamar or las martgas segl de ded oz, schi fiss encaltgin, tgi principess encaltgi stgandel u encaltgi debatt, schi crodel ainten las 10 martgas falla; migls stattigl da canoscher igl de da dretg suainter igls fallamaints, tgi vignau fatgs. Seias visos per l'amprema, sagonda e terza geda e gè an pasch.“ Ena martga cuntigna 24 baz. en baz cir. 11 rp. nominell. Igl Ghebel survagniva per siva igl past da purdananza. Igl castei dellas martgas n'è betg cuntignia ainten igl Startet.

La circumstanza, tgi igl noss Startet e nia edia primariamaintg all'antschatta dil 17 avel secul, lascha tgapeir, tgi ainten chel taimp buresclous digls ambrogls e dellas dispettas religionsas leva esser buna polizeia; tant duple tar en pivel d'ena robustezza e phisica fermeza e constituziung digls vigls Sursetters. Tgi igl Startet e naschia ainten igl taimp digls disputs religous, dei er igl tgapetel 79, tgi tschainta sot penna da 5 carungas sainza grazia chella persunga, tgi niss an nossa tera ad antschever en disput cunter nossa creta catholica.

Or dellas stipulaziungs da nateira polizial-penala lainsa angal far menziung digl indrezz „digl [p. 63] sierar la (pasah) [pasch]“, tgi aus mossa igl spiert practic digls noss vigls.

Chel tgi reiva igl ampren tranter dus u ples persungas, tgi en an stgandel, e obliia d'exortar ellas tar la pasch e d'ellas far sierar la pasch, prubabel satutgond mang. Chella persunga, tgi siva esser exortada per l'amprema, la sagonda e la terza geda, na siarescha betg la pasch, croda 3 fl. penna agl Landvogt. Vot ella an nigna veisa calar cugl stgandel, e igl intervenient tignia da clamar an agigt en Landvogt u oter galant om digl cumegn, noua igl stgandel davainta, senachegl tgi da chella malobadevla gliout vigna liida e manada avaut las portas digl casti a Riom, tgi galanta gliout seian sieirs da tals. Tals crodan alloura ainten ena sagonda penna agl Landvogt 2 fl. sainza graztga, tot igls costs e donns, tgi tras chella malobadenscha neschan, ed anc esser chistiiis suainter la

cunaschentscha digl dretg. Chel tgi e clamo an agigt per liier en scaudalous malobadevel e na suonda betg, e da tigueir de ed onn scu en om da navot („Meineidig“ dei igl text tud.); ed e naschia don causa da betg obadeir, o en tal dad esser chistiia tenor la cunaschentscha digl dretg. Oz lepigl savenz, schi veian en stgandel, per betg dar perdetga cunter l'egn u loter.

Chel tgi dat sur sieranza u cun plets rompa la pasch, — siva aveir siero, croda ainten ena falla da 3 fl.

[p. 64] I seia auc menziuno en artetgel prubabel da nateira poliziala, tgapetel 69. „Chel tgi fo „pratgias“ u instighescha oters a far talas an qualunque maيرا, croda an penna da 500 fl.“ „Pratgias“ scu las translaziungs rumantschas cloman, e igl nom hodiern per „calender“ e per navot oter. Egl forsà managea „pratgias“ — rampars sen veias per impideir igl passagi; chegl fiss tgapibel, schi igl detg tgap. E naschia ainten igl taihp digls „morders da Set“ — ainten igls ouns, tgi igl capitani Casper Frisch e tras rampars nia fermo per muments alla Stretga da Ses (am Stein 1638). Igl text tudestg lascha pero, strousch tiers chella interpretaziung. Far „pradgias“ o igl sentimaint d'instigar, machinar u introdair cunter buu urdan e rughel p. ex. tras paer da Bever per cumprar or uffezas davos des allas auctoritats.

Tar la categoria da surpassamaints polizials appartingan anc las determinaziungs digls tgapetels: 41 dagl castei da chels, tgi comprau ple tgi chegl, tgi pon paer; tgap. 67, 68 digl batarlar cunter l'onur e 74 digl castei da chels, tgi prendan da miridar unfants dad otra glioct v. d. sainza consentimaint da genitours u an mancanza da chels digls pi tiers paraints, falla 25 fl. agl Landvogt e 25 fl. alla Tera.

Igl sfarlatader era schi mal accredito scu chel, tgi fascheva perder ils dabets.

Igl rompader dell'aletg croda ainten ena falla [f. 65] da 50 fl., per mez agl Quia e la Tera. Viv u gioven agravageder d'ena persunga libra 32 fl., pero angal schi igl examen o gia li avant, tgi dar ansemen.

1839 vign sa lamanto ainten en protocoll, tgi la schlaschedadat sensuala peglia suramang e parchegl tschanto pianavant per lescha, tgi la penna croda ainten tots cass, nouva vigna avant ena naschentscha ainten il taimp da 7 meis siva la miridaglia. Ena censuraziung della part debba veva betg li conform igl senso digl Startet, prubabel dominava anc l'idea della inferioritat intellectuala e morala della femna.

Determinaziungs penals da nateira pi greva catainsa ainten igl Startet angal treis: davart mazzamaint voluntari, tgap. 24, davart mazzamaints cunter speranza, tgap. 26 e davart angular 27. An tots cas croda igl

delinquent ena falla agl Landvogt, schi er en castei alla Tera, stat da canoscher alla gisteia, alla cala è er laschea liber mang da censurar igl malfatschant ved corp, onour e veta.

Chel tgi inpansadamaingt mazza ena persunga ainten en stgandel, dess er an tots cas en onn ed eu de aveir nigna siera ni oura freia an nos circuit e siva tgi el turna ainten igl pœis, sa tgirar della parantella digl mort; tschantscha la translaziung rumantscha; igl original tudestg cloma: dess tschartger la pasch ed amizezta della parantella.

[p. 66] Dalla facultat digls grevs surpassaders e malfactours, scutgi cun chels seia da sa deportar e parteir or, tschantscha C 25. Anc en puntg da nateira criminal poliziala seia ventilo „davart nodas e terms“. Igl schluier nodas u terms u bittar or era ainten igls digls noss perdavants en grev malfatg, tgi dueva esser chistiia comensuradamaintg suainter la cunaschentscha digl dretg ed igl fallonder piglia giud onour e saramaint. Gea, chel tgi veva fallo an chel vers, niva veano observo siva la sia mort dagls noss bungs vigls, scu el sot igl vél della notg cun daintadeira flomonta ghigliava e tschertgeva siva nodas e terms segl plaz digl malfatg. Chella qualificaziung digl act nomino è tgapibla, schi ins painsa, tge gronda valetta, tgi igl schaschant veva da chel taimp.

(11.) [10.] Anc ena penna seia numnada, tgap. 77. Sot igl regimaint da chel tgapetel crudessans nous oz tots co redunos la dumengia ena falla agl Quia da Surses, mintgin 2 carungas u 48 baz, cir. 5 fr. 50 rp. Conform tgap. 77 era scumando sot soura penna dad eir ôr da tgesa las dumengias ed igls firos. Cala lescha hodierna o casso chella determinaziung digl Startet?

(12.) [11.] Anc varsacant partratgs sur dellas stipulaziungs da nateira civila, tgi en cuntignias ainten igl noss vigl Startet. Chellas disposiziungs fissan bot dumbradas, ellas cumpeglian ena buna terza digls artetgels digl codesch, circa 34. Oz rampla[p. 67]ceschan igl Dretg civil ansemen cullas determinaziungs della lescha d'obligaziung, la lescha d'execuziung e tottas las leschas introductivas ed executorias chels 34 artetgels.

Var 7 tgapetels trattan igl antier dretg dad irta ed igl proceder tar partiziungs e starsadas. Chellas stipulaziungs correspondan an sies essenzial agl noss vigl Dretg privat grischun, tgi o cuzo en mez tschentaner.

Igl spiert da chels artetgels sa lascha igl pi bagn carracterisar cugls plets „lascher correr igl sanc per las sias avagnas“, prancepa, tgi anc oz dominescha igl sang pansar da dretg digl noss pivel.

Ord chella partiziung seia fatg menziung da dus puntgs: primo versa la libertat da disponer sella mort, sagondo dalla „Cuminada“.

Conjugals sainza descendenza, tgi on caso en de ed en onn ansemen, pon sa testamentar valevlamaintg l'egn loter igl import da 50 ranschs,

proprietad tgi duess esser e restar in eterno alla vart digl dotto . . . Ena disposiziung testamentara fatga dad els avant ansinar, po neir rota dagls irtavels. Tschanto e statua, tgi genitours pon testamentar valevlamaintg ad unfants 30 per mella dalla sia taglia (estim); pero condiziuno ad en unfant sot 14 onns, ad egn betg-sculo, a cass tgi igls oters on galdia scola, ad egn, tgi e sto pi nizevel alla tgesa, tgi igls oters e sa o fatg leir pi bagn. Un[p. 68]fants pon disponer a sies genitours 50 fl. e betg duple. Oters testamaints, tgi digl gro da parantella nomino, eran prubabel sotamess agl institut della retratga, partge Tgap. 52 dat agls irtavels igl dretg della retratgia sen 10 onns, schi igl legatar o dotto ena baselgia.

La Cuminada. Chella perscribziung documentescha danovamaintg en pansamaint pratic digls noss perdavants, i riguarda igl proceder an partiziung, Tgap. 57.

Erigl effectuo ena partiziung tras bristgetta u sen cunsiglier da galant omens, duevigl rastar tar chel act; pero pudeva chel, tgi sa santiva agravega versa igl schaschant da chella partiziung, far adiver della Cuminada. El veva igl dretg da tschantar sez igls stolls anc eneda, ma las parts, tgi eran stadas ancletgas culla primara partiziung, pudevan alloura ellas tschernar igl stol tenor sies beneplazi ed igl cumadader stueva piglier chel, tgi rastava.

(13.) [12.] Davart contracts e la habilitat de far tals. Chella materia cumpeglia var 15 tgapetels ansemen cuagl vigl dretg della „ratratga“, tgi è da madema nateira. Sur digl vigl dretg della retratga, tgi las novas leschas na canoschan betg ple, ena restringeida diluzidaziung. Chella materia e trattada tras Sig. Cuns. gov. Dr. Steinhauser ainten l'annada II digl „Ischi“ 1898.

Tenor noss Statut veva igl Vendader da schaschant u albierts primo el sez e sagondo igls sies [p. 69] pi tiers-paraints igl dretg da ratrer igl martgea, d'igl alienar an terma d'en de ed en onn, schi igl cumprader era vaschign della tera (terier) e da 10 onns, schi igl cumprader era en forester. Ratrer pudeva egn angal an tignond sez igl effect ratratg, betg aber ord muteivs da speculaziung. La ratratga era parfetga curatgi igl Vendader u retirader veva restitua paiamaints fatgs segl martgea an madema furma e maseira. Erigl p. ex. sto paea cun bistga, schi erigl da returnar tiers da madema speztga. Chel indrez da dretg veva igl intent da conservar e fortifitgier la stabilitat della familia. Igl schaschant veva da chel taimp la gronda valetta. Familias fermas an schaschant vevan ena existenza francada ed ena buna posiziung sociala e politica. Ma er l'assoziaziung, igl Cumegn e la tera, vevan en intaress da mantigneir fermas familias e da procurar, tgi igl schaschant digl paeis na niva betg an mangs esters zond betg a proprietaris, tgi abitavan ordavart igl circuit.

Chegl cumprovan igls tgap. 43, 44, 80. Nign terrier, ni forestier duess vender schaschant 'or della tera sainza consentimaint digl pi tiers paraint, cass cuntrara pon igls paraints betg salidos rattrer igl vandia, curatgi igls plai. Ena femna maridada or della nosa tera, schi ella resta sainza descendenza, duess sainza aucligentscha digls sies pi tiersparaints an tera betg pudeir vender ni trer davent sies fons, reservond per grond basigns digl sies corp. Claustrals u mongias ord nosa tera, n' en [p. 70] betg an dretg da tschintgigier u testamentar igl sies fons alla clostra. Tar execuziung e stimadeira [pudeva tot oter — cun exepziung d' en letg e damagler per en meis — neir stimo per corver igls dabets — pir igl davos igl fons.

Nous tgapign anc pi bagn, partge tgi igls noss perdavants valetavan schi fitg igls bagn stabels (fons), contemplond la sia posiziung rural-economica. Els eran producents e sulets consuments digls sies products. Chegl tgi l' atgna tera produtgiva, stueva tanscher da curveir sur tot onn la meisa da tots. Dagl ester niva importo nign magliaretsch. Nossas tattas rachintau, tgi ellas sa ragordau, tgi familias numerosas cumpravau annualmaintg angal en mutsch furmantung da „Clavenna“. Er sa vistgivi gl tot cun della sia roba da langa, da glign e tgovan. I seia er ramartgea, tgi Surses era igls tschentanners passos pi ferm populo, tgi ozande. Avant 100 onns abitavan an nosa vall varga 300 ormas ple tgi oss e vers la fegn digl 17 avel secul — siva esser² tratg notiers causa della reforma blers esters — era — tenor noss giuditgier — la tera surpopulada. Chegl e tgosa franca, tgi igl tarragn da cultura niva cultivo avant tshent e ple onns bler pi intensivmaintg tgi oss. L' alp Flex sur Sour era abitada sur tot onn, madem las aclas da Tinizon (Demat e Pensa). Suloms da bietgs pi gronds catainsa anc sen colms, noua oz statan angal tgamons. Giugl bass e segl ot sen maiers e colms [p. 71] observainsa dotgs d'ansuar, gio dadeianno carschias aint. Segns, tgi l' aradeira geva bler pi ot, en an blers lias da constatar, noua oz ena maira prada porta pac ed inferiour fagn. Co(c)[n]templainsa chellas relaziungs² pi manivel, scu er las misergias an onns fallos da produenziung scu 1816, tgapignsa la valetaziung digl schaschant tras noss perdavants e las prenomadas stipulaziungs legalas (dretg della retratga, exclusiung da foresters). „Avouda.“

(14.) [13.] An contratond veva la parola digl om da valeir. Igl rompader de sia parola niva chinto per en om da navot. Sa trattavigl da valettas sur 10 fl., niva per regla clamo au sarrond contract egna u ples pardetgas.

Tar martgeas da pi gronda valetta na niva betg amblido da condiziunar en past u „egna da beber“ (Weinkauf). Avant cir. 70 onns veva egu da Salouf vandia ad egu da Riom en pro. Condiziung digl cumprader

„egna tschagna cun vegn-vuclegna da Marde' d-'Tschever seira“. Igl martgea era nia fatg ainten la premaveira, igl onn sessour da Marde' -'Tschever-seira e igl cumprader da Riom rivo a Salouf tar la tschagna, tgi vegia cuzo anfignen la dumang da Mesemda-della-'Tschendra.

(15.) [14.] Anc ensatge davart paiamaints e della posiziung digl creditour e debitour.

Igls poss vigls tamevan fitg igls dabets — ena buna sanadevla tgosa. Tgapibel, schi nous cunaschagn la posiziung digl creditour e debitour. Igl [p. 72] debitour, tgi antardava cun paiamaints liquids, pudeva sa parager sella visada dagl ghebel della tera, dagl mastral u quia' d-cumegn da l' en de sen loter da lascher stimar sies fatg tras igls stimidours da cumegu per corver igl dabet. Tgetgi veva da neir stimo dei Tgap. 60. Igl debitour, tgi na leva betg lascher stimar en impegnu tschanto per en dabet, era sotapost da stueir lascher stimar dalla soprastanza la dopla valetta digl dabet, conform Tgap. 61.

Er igl debitour era pero schurmagea an tras igl Startet. Tschains sur tschains era el betg obliia da paer, pletgi 3 crezzers per ransch annualmaintg na veva igl debitour er betg da sa lascher plascheir scu maseira da tschains (cir. 5⁰/₀). Chel tgi lascheva star en capital u dabet ple tgi 12 onns sauza far chint u scoder, veva nign dretg da tschantar tschains siva digl davos chint fatg. —

Angal anc varsacantas parolas sur digl *luiamaint ed igl proceder processual*.

Nous vagn gio ventilo, tgi igl daner era rar, chegl tgi er l'insti-tuziung digl *luiamaint* lascha cauoscher. Mintg onn veva igl Tribunal della Tera da far igl *luiamaint* ch. v. d., fixar igl prietsch da tots products da nossa tera: grang, fagn, paintg, caschiel ed o. ple. Chels prietschs valevan per en onn scu norma a chels, tgi faschevan paiamaints cun products anpè dagls daners mancants. Tots [p. 73] pistrietschs p. ex. nivan paeas cun victualias, usche anc avant 70—80 onns. Da 1840 anc geva igl gerber da Savognign a Salouf cun en bov a scoder per sia lavour da mastier, pigliond per paiamaint grang, tiffels ed o. ple.

Igl proceder processual. Tant scu sa lascha concluder or dellas pacas relativas determinaziungs digl Startet, scu er digl antier indrez giudizial, era igl proceder processual curt e summaric e da pac cost. Igl darscheder civil era gio segl li, la soprastanza. El veva las parts ed igl obiect questionabel per regla avant igl. Er an fatgs penals era igl tribunal manevel, la parschung segl li (casti da Riom) e la furtga betg dagliunsch.

I seia anc fatg menziung d'en mettel da comprova, tgi niva usito savenz, igl *sarramaint*. Chel, tgi veva pindro giud sies bagn biestga estra,